

В І Д Г У К
офіційного опонента – кандидата юридичних наук
Богданець Аліни Вікторівни – на дисертацію
Боцман Мар'яни Василівни
«Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форма
здійснення особистих немайнових прав фізичної особи», подану на здобуття
наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми. Тема надання психіатричної допомоги в примусовому порядку є надзвичайно актуальною в сучасному суспільстві. Це зумовлено тим, що питання примусової госпіталізації та лікування психічно хворих викликає серйозні етичні й правові дебати. З одного боку, необхідно забезпечити безпеку пацієнтів і суспільства, з іншого – дотримуватися прав і свобод особи.

Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку є складним питанням, що стосується як прав людини, так і медичної етики. По-перше, вжиття зазначених заходів може бути необхідним для захисту життя та здоров'я людини, яка страждає на серйозні психічні розлади і є небезпечною для себе чи оточуючих. По-друге, примусова психіатрична допомога може порушувати особисті немайнові права, такі як право на свободу та автономію.

Надання психіатричної допомоги як форма здійснення особистих немайнових прав фізичної особи охоплює ряд аспектів, пов'язаних із захистом здоров'я, правом на медичне обслуговування та правом на отримання інформації про своє здоров'я. Кожна фізична особа має право на доступ до медичних послуг. Це включає профілактичні, діагностичні та лікувальні заходи. Законодавство має на меті забезпечити дотримання прав пацієнтів, а також механізми для захисту цих прав у випадку їх порушення. Надання медичної допомоги не лише задовольняє фізіологічні потреби, а й є важливим аспектом реалізації особистих немайнових прав.

Держава зобов'язана захищати право на життя та здоров'я, навіть якщо особа не усвідомлює небезпеку для свого здоров'я. У світі, в тому числі і в Україні, спостерігається збільшення випадків психічних розладів, що, в свою

чергу, підвищує потребу в ефективній психіатричній допомозі, в тому числі й у примусовій формі. Пандемія COVID-19 та життя в умовах воєнного стану виявили значні проблеми в сфері психічного здоров'я, що призвело до нових викликів у наданні психіатричної допомоги, включаючи питання примусового лікування.

Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форма здійснення фізичною особою особистих немайнових прав є балансом між правом індивіда на автономію та необхідністю захисту його здоров'я та безпеки оточуючих. Примусове лікування має проводитися відповідно до законодавства та етичних норм, міжнародних стандартів, з урахуванням прав пацієнтів.

Законодавство України щодо надання психіатричної допомоги в примусовому порядку має кілька недоліків, які можуть впливати на ефективність і етичність цього процесу. Зокрема воно не завжди передбачає належні програми реабілітації для осіб, які отримали примусове лікування. Також пацієнти не завжди мають можливість отримати юридичну підтримку для захисту своїх прав під час примусової госпіталізації. Ці недоліки можуть впливати на якість надання психіатричної допомоги і права пацієнтів, тому їх варто враховувати при реформуванні законодавства.

Багато країн проводять реформи в системі психіатричної допомоги, намагаючись знайти баланс між примусовим лікуванням і добровільною допомогою, що підвищує актуальність обговорення цього питання. Таким чином, тема надання психіатричної допомоги в примусовому порядку потребує комплексного підходу, що враховує як медичні, так і соціальні, етичні та правові аспекти.

Закономірним із огляду на актуальність теми є зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Як відзначає авторка, роботу спрямовано на реалізацію основних положень Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2025 роки, проекту Стратегії стало розвитку України до 2030 року, основних положень Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів

України від 27.12.2017 р. № 1018-р., проєкту Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 р.р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки, рекомендації та практичні пропозиції, сформульовані дисертанткою, є аргументованими та переконливими.

Текст дисертаційної роботи викладений з дотриманням логічної послідовності та у відповідності до поставленої мети та завдань дисертаційного дослідження. Дисертацію присвячено формуванню теоретичної концепції цивільно-правового регулювання надання психіатричної допомоги у примусовому порядку як форми здійснення фізичною особою своїх особистих немайнових прав, а також розробці на цій основі науково-теоретичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію цивільного та цивільного процесуального законодавства України у цій сфері. Поставлені завдання дослідження дозволяють у повній мірі та всебічно розкрити тему дисертаційної роботи, визначити проблемні питання та перспективні напрями вдосконалення предмету дослідження.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері здійснення особистих немайнових прав фізичною особою, якій надається психіатрична допомога в примусовому порядку. Предметом дослідження є надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форми здійснення фізичною особою особистих немайнових прав.

Авторкою продемонстровано високий теоретичний рівень узагальнення та викладу матеріалу, вміння застосовувати загальнонаукові, спеціальні і конкретно-наукові методи пізнання (діалектичний, історико-правовий, компаративістики, природно-правовий, формально-юридичний, спеціально-юридичний, формально-логічний та герменевтичний, соціологічний, системного аналізу), аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів та судової

практики. Кількість та якість використаних матеріалів, докладність їх аналізу створює передумови для забезпечення достатнього рівня достовірності та обґрунтованості роботи. Дана дисертація має комплексний, системний характер і відзначається відповідним рівнем наукових узагальнень.

Достовірність результатів дослідження та наукова новизна одержаних результатів. Достовірність висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, забезпечена знанням і творчим використанням наукової методології та застосуванням сучасних методів проведення досліджень. Вони охоплюють тривалий період часу, базуються на узагальненні теорії та практики застосування психіатричної допомоги в примусовому порядку як форми здійснення фізичною особою особистих немайнових прав.

Дисертантка узагальнює та всебічно розглядає наукові праці провідних українських та зарубіжних науковців, успішно демонструє характерні особливості власних напрацювань, що відрізняють дисертацію від наукового доробку інших дослідників й визначає наукову новизну одержаних результатів. Матеріалами для дослідження стали спеціальна література з проблем надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, нормативно-правові акти України. Достовірність практичних розробок автора підтверджені відповідними довідками про практичні впровадження в освітній процес та наукову діяльність Національної академії внутрішніх справ, діяльність Деснянського районного суду міста Києва.

Оцінюючи новизну одержаних результатів, слід зазначити, що вона визначається, насамперед, тим, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому надання психіатричної допомоги в примусовому порядку розкрито як форму здійснення фізичною особою особистих немайнових прав.

Не дивлячись на значну кількість фахівців, які досліджують окреслену проблематику, залишаються малодослідженими, представляють науковий і практичний інтерес та вимагають окремої уваги питання, пов'язані із дотриманням загальних прав людини та особистих немайнових прав фізичної

особи, які забезпечують її природне існування та соціальне буття, як учасника приватно-правових відносин, що опинилася у складній життєвій ситуації через виникнення (загострення) психічної хвороби, що вимагає надання негайної психіатричної допомоги у примусовому порядку; дотримання процедури госпіталізації особи до спеціального медичного закладу з надання психіатричної допомоги; встановлення кола осіб, яким надано право: клопотати про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку; здійснювати огляд хворого і приймати відповідальне рішення про поміщення в медичний заклад; юридичної відповідальності лікарів та медичного персоналу не лише за допущені медичні помилки (лікарську недбалість), але і принизливе ставлення до пацієнтів психіатричних закладів, які повинні гарантувати хворому належне лікування і догляд; підстави та порядок відшкодування як майнової, так і моральної шкоди в порядку, встановленому законом.

Зміст дисертації свідчить про комплексний та системний підхід автора до досліджуваної проблематики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше*:

– сформульовано авторські дефініції:

1) «неспроможністю фізичної особи самотійно задовольняти свої основні життєві потреби», під якою пропонується розуміти стан особи, викликаний внутрішніми факторами – нестабільністю психічного здоров'я, що впливає на усвідомлення нею значення своїх дій та можливість керувати ними і не залежить від факторів зовнішніх;

2) «вчинення дій чи виявлення реальних намірів вчинити дії» особою, у якої припускається наявність психічного розладу, і які становлять небезпеку для цієї особи чи (або) оточуючих – це, як правило, активна, проте – аномальна (незвична як для здорової людини) поведінка, яка може призвести до завдання шкоди здоров'ю чи життю самої особи, інших фізичних осіб, майну фізичних чи юридичних осіб або навіть майновим інтересам держави;

3) «безпосередня небезпека», як ознака психічного розладу – це порушення особою нормальних, звичних та прийнятних умов своєї життєдіяльності та

життєдіяльності близького оточення (членів сім'ї, родичів, інших громадян), що виявляється у систематичності, повторюваності дій – агресії, постійному суїцидальному шантажі, інших провокативних діях, що створюють нестабільну обстановку та призводять до створення умов, які унеможливають особам, які контактують з нею, на власний розсуд влаштовувати свій побут, робочий час, години відпочинку, займатися улюбленими справами, тримати в помешканні тварин тощо;

доведено, що у разі відсутності у медичному закладі, в який було доставлено особу з ознаками психічного розладу для здійснення психіатричного огляду, лікаря-психіатра, покласти обов'язок проведення такого огляду на: ургентного лікаря (незалежно від його медичної спеціалізації), іншого фахівця (медична сестра, фельдшер), який пройшов спеціальну підготовку щодо діагностики, лікування та догляду за особами, які страждають на психічні розлади та підтвердив свою кваліфікацію;

визначено, що під порушенням особистих немайнових прав фізичної особи, яка перебуває в спеціальному медичному закладі з надання психіатричної допомоги, слід вважати усвідомлені дії медичного працівника, який безпосередньо контактує з хворим, і які проявляються в словесній погрозі застосування покарання за мнимі порушення, встановлених у медичному закладі правил перебування, систематичному нав'язуванні хворому відчуття страху фізичного насильства або остраху бути ізольованим на певний час, інших діях, спрямованих на приниження людської гідності, які погіршують і так нестабільний стан пацієнта;

аргументовано доцільність імплементації в національне законодавство поняття «психічне здоров'я», визначене спеціалізованою установою, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі та закріплене установчими документами ООН; виключення із галузевого законодавства правової норми, яка визначає презумпцію психічного здоров'я;

доведено необхідність удосконалення законодавства у сфері реалізації фізичною особою, яка страждає на психічний розлад, своїх особистих

немайнових прав, шляхом розроблення та закріплення компетенції окремих правоохоронних органів щодо порядку надання поліцейського піклування у разі виявлення таких осіб в громадських місцях, транспорті, загальних місцях відпочинку тощо та вироблення алгоритму дій, якщо буде встановлено об'єктивну необхідність здійснити супровід такої особи в спеціальний медичний заклад відповідного типу, в тому числі в примусовому порядку;

обґрунтована необхідність введення у трудове законодавство та у законодавство про психіатричну допомогу норми, спрямованої на охорону трудових прав фізичної особи, якій надається (або надавалась) психіатрична допомога в примусовому порядку, а саме – збереження попереднього місця роботи та дотримання відповідних гарантій при укладенні, зміні та припиненні трудового договору (контракту), за умови, що після лікування, фізична особа здатна виконувати свою трудову функцію, та норми, яка б забороняла роботодавцю, іншим посадовим особам розголошувати інформацію про стан здоров'я найманого працівника та заклад, в якому він отримував медичну (психіатричну) допомогу;

обґрунтовано необхідність застосування мір юридичної відповідальності до посадових осіб медичного закладу, які не вжили відповідних заходів щодо здійснення контролю за належними умовами утриманням та догляду хворих, в результаті чого допущена стигма (дискримінація) пацієнта та що призвело до виникнення у нього стресу, тривожності, депресій, інших проблем, серед яких – труднощі звернення за медичною допомогою, через страх осуду чи приниження та наслідком чого стало порушення особистих немайнових прав та завдання моральної шкоди, яка підлягає відшкодуванню за правилами і в порядку, встановлених законом;

удосконалено:

наукове твердження, за яким надання психіатричної допомоги в примусовому порядку та примусові заходи медичного характеру, не тотожні правові явища, оскільки існують в різних сферах правового регулювання; мають спеціальний суб'єктний склад; прагнуть досягнення різної за своїм значенням

суспільної мети;

наукова позиція, змістом якої є запровадження загальнообов'язкового ліцензування медичних закладів, які надають психіатричну допомогу. Базовими напрямками діяльності таких медичних закладів слід визначити: відмову від надання стаціонарної допомоги з поступовим переходом на амбулаторне лікування осіб, у яких підтверджено психічний розлад; належна взаємодія із органами опіки та піклування, управліннями праці та соціального захисту населення, громадськими, благодійними та волонтерськими організаціями з питань загальної та спеціальної підтримки названої категорії громадян;

науковий погляд, згідно якого, дії з поміщення фізичної особи до закладу з надання психіатричної допомоги може вчинити лише спеціальний суб'єкт, який наділений правом прийняти рішення про госпіталізацію особи до такого закладу, а саме: лікар-психіатр, який діє як одноосібно, так і в складі комісії лікарів-психіатрів, особливо, у випадках, коли надання психіатричної допомоги здійснюється без усвідомленої згоди на те особи;

дістали подальший розвиток:

обґрунтування того, що із заявою про необхідність проведення психіатричного огляду особи можуть звернутися члени її сім'ї, родичі або особа, яка проживає з нею однією сім'єю; працівник соціальної служби; дільничний офіцер поліції; працівники поліції, які прибувають на виклик у складі оперативно-слідчої групи, інші особи (наприклад сусіди, голова ОСББ), яким стало відомо про факт поведінки особи (мешканця будинку), яка виходить за межі загальноприйнятих у суспільстві норм та правил, що може вказувати на проблеми ментального здоров'я цієї особи;

наукове судження про те, що поміщення особи до спеціального закладу з надання психіатричної допомоги, і як наслідок – примусове обмеження особистої свободи, недоторканості, інших особистих немайнових прав, може мати місце лише у чітко визначених випадках: встановлено такий стан психічного здоров'я особи, який вимагає невідкладної госпіталізації; психічний розлад у особи підтверджено об'єктивним висновком судово-психіатричної

експертизи; стан особи потребує тривалого лікування (в умовах ізоляції чи без такої), що обумовлено стійкістю психічного розладу та важкістю його перебігу;

науковий підхід, згідно з яким обов'язковою умовою для надання фізичній особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, є нормативне закріплення даного виду захворювання в Переліку хвороб, діагностування яких передбачає надання стаціонарної (амбулаторної) психіатричної допомоги, затвердженому на рівні МОЗ України;

наукова позиція, відповідно до якої підставою притягнення до юридичної відповідальності медичних працівників, інших фахівців, медичного персоналу є достовірно встановлений факт недотримання вимог і правил щодо створення належних, безпечних та таких, що відповідають людській гідності умов лікування та догляду пацієнтів у спеціальних медичних закладів з надання психіатричної допомоги. Особливістю даного делікту слід вважати те, що за даних обставин (невиконання медичними працівниками своїх обов'язків) застосування заходів правового впливу повинно мати місце уже за сам факт виявленого порушення, а не лише за завдання шкоди здоров'ю чи життю пацієнта шляхом лікарської помилки, невдало підібраного лікування тощо.

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері правового регулювання надання психіатричної допомоги у примусовому порядку як форми здійснення фізичною особою, яка страждає на психічний розлад своїх особистих немайнових прав, а саме: ст. 1195 ЦК України; ст. 339 ЦПК України; ст. 44-4 КУпАП; ст. 22 КЗпП України; ст. 3, 14, 25 Закону України «Про психіатричну допомогу»; ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію».

Наукове та практичне значення роботи полягає в тому, що одержані під час дослідження результати мають як науково-теоретичну, так і практичну сферу застосування й використання. Сформульовані наукові положення, висновки й рекомендації можуть бути використані: науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного і цивільного процесуального права (акт Національної академії внутрішніх справ від

08.07.2024, № 109-нд); – законотворчій діяльності – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері охорони психічного здоров'я та надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; – правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ в порядку окремого провадження, учасниками яких є особи, що потребують надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (акт Деснянського районного суду м. Києва); – освітньому процесі – при викладанні навчальних дисципліни «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт Національної академії внутрішніх справ від 08.07.2024, № 108-оп).

Практичне значення результатів дослідження, одержаних Боцман Мар'яною Василівною підтверджено довідками впровадження у правозастосовну та наукову діяльність та в освітній процес.

В науковому значенні дисертаційна робота Боцман М. В. на тему «Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форма здійснення особистих немайнових прав фізичної особи» містить значний доробок у науку цивільного права та цивільного процесуального права, розвиває категорійний апарат цивільно-правової науки, слугує подальшим продовженням вже існуючих результатів дослідження в сфері надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Повнота викладення результатів дослідження у публікаціях. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження висвітлені у 8 наукових працях, з яких: 3 – статті в наукових фахових виданнях України, 1 – в зарубіжному виданні, 4 – матеріали конференцій, наукових читань та круглих столів.

Відповідно до п. 8 Постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, враховано 10 публікацій, у яких висвітлені результати дисертаційної роботи.

Перелік опублікованих праць за темою дослідження достатньо повно розкривають зміст її дисертаційного дослідження, його наукову новизну та

результати, що виносяться на захист, а їх обсяг та кількість відповідають встановленим вимогам.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація має традиційну структуру: анотацію, зміст, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Робота виконана в науковому стилі, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності. Оформлення дисертації відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12.01.2017 р. із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Результати перевірки дисертації Боцман М. В. на наявність ознак академічної доброчесності свідчать про те, що робота містить всі необхідні на першоджерела та відповідних авторів з дотриманням норм законодавства про авторське право. Під час вивчення матеріалів дисертації, аналізу наукових публікацій автора не було виявлено ознак порушення академічної доброчесності, а саме академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації та фальсифікації результатів дослідження. Таким чином, дисертаційна робота Боцман М. В. визначається самостійною оригінальною працею та не містить порушень академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Разом з цим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні моменти, недоліки, висвітлення яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів роботи.

1. На с. 35 дисертації авторка зазначає, що саме на запозичення корисного досвіду Словаччини, Словенії пропонується зосередити увагу українського законодавця. В цьому аспекті слід було б обґрунтувати можливість зазначеного запозичення в досліджуваній сфері.

2. На с. 102 дисертації авторка зазначає, що навіть за сучасного рівня і медицини, і права, питання повноцінної участі у життєдіяльності суспільства осіб, які страждають на психічні розлади, вважається таким, що має певні суперечності і допоки залишається дискусійним. Таке твердження потребує

окремого роз'яснення дисертантки під час публічного захисту дисертації у разовій спеціалізованій вченій раді.

3. На с. 157 дисертації авторка вказує, що зважаючи на важливість і актуальність проблематики надання своєчасної та ефективної психіатричної допомоги слушною є пропозиція запровадити ліцензування медичних закладів, які надають таку допомогу. Дисертантці варто було б більш детально розкрити цю пропозицію та деталізувати аргументи необхідності запровадження ліцензування вказаних авторкою медичних закладів.

3. На с. 161 дисертації авторка, наголошує, що важливими для фізичної особи правами, які існують і повинні реалізовуватись у процесі надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, є: право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; право фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я на спілкування з іншими особами, в тому числі з адвокатом або іншим законним представником, без присутності сторонніх; право на свободу та право на особисту недоторканність; право на опіку та піклування та ін. Дисертантка вказує, що не менш важливим є і створення відповідного дієвого механізму реалізації цих прав в умовах закритого медичного закладу. Проте доречно було б, якби здобувачка охарактеризувати структуру зазначеного механізму, сукупність складових елементів, а також висвітлила особливості його функціонування.

4. На с. 212 дисертації авторка зазначає, що в цілому беззаперечним є той факт, що для примусової госпіталізації особи у примусовому порядку з точки зору формування системи доказів все-таки потрібен хоча б мінімальний перелік доказів, на підставі яких суд міг би безпомилково прийняти рішення. Разом з тим дисертантка не розкриває у роботі такий перелік доказів. Дисертаційне дослідження збагатилося б якби авторка зазначила мінімальний перелік доказів з відповідним обґрунтуванням доцільності їх подання.

5. На с. 223 дисертації авторка зазначає, що вважає за доцільне імплементувати визначення поняття «психічне здоров'я» у вигляді та розумінні

Всесвітньої організації до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» і задекларувати його у відповідній нормі. У чому полягає така необхідність?

Натомість висловлені зауваження, які, насамперед, носять характер побажань, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Боцман Мар'яни Василівни.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертація Боцман Мар'яни Василівни «Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форма здійснення особистих немайнових прав фізичної особи» є самостійною та завершеною науковою працею. Представлені в роботі наукові положення та актуальними в контексті науки цивільного права та слугуватимуть підґрунтям подальших досліджень.

Тема дисертаційної роботи Боцман Мар'яни Василівни є актуальною та розкритою, поставлена в роботі мета може вважатися досягнутою.

Дисертаційна робота на тему «Надання психіатричної допомоги в примусовому порядку як форма здійснення особистих немайнових прав фізичної особи» за своїм змістом та науковою новизною відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» та постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. «Порядок присудження доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а Боцман Мар'яна Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри приватного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Аліна БОГДАНЕЦЬ

Підпис	Богданець А.
ЗАСВІДЧУЮ	
Начальник відділу кадрів Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	
Г.Роговська Г.Р.	
« 21 »	10 2024 р.